

את המאמר כתבו ד"ר כרמית הבר ואלה הלר בהנחייתה של פרופ' תמר הרמן

סולידריות במחאת קיץ 2011 - בין דימוי למציאות?

מבוא

בעצרת המחאה הגדולה ב-3 בספטמבר 2011 בכיכר המדינה בתל אביב ("עצרת ה-400 אלף") נשאה דפני ליף, מהגרעין המייסד של המחאה, את הדברים האלה:

"... הקיץ הזה הוכחנו לכולם שאין דבר כזה פריפריה – כולנו במרכז! כל אחת ואחד מאתנו! צמצמו את המרחק הפיזי בינינו וגילינו שטוב ככה, שאנחנו רוצים להישאר קרובים. שיותר לא יצליחו להרחיק אותנו ולפגל בינינו... בעצרת בעפולה ראיתי שלט: 'אני גאה להיות ישראלי כבר 31 יום'. אני עומדת מולכם, ואני גאה להיות ישראלית כבר שבעה שבועות... הקיץ הזה הביא איתו המון רגעים וזיכרונות טובים – של תקווה, של שינוי, של אחווה, של הקשבה... ממשלות ישראל הפרידו בינינו כל השנים, וכשסופסוף התחברנו, כשהראינו שאנחנו לא מוכנים להמשיך ולשבת מול הטלוויזיה, הם אמרו לנו שאנחנו לא סולידריים. אנחנו לא סולידריים? תראו מה הולך פה... ייסדנו שיח אחר, שיח של תקווה, של שיתוף, של סולידריות ואחריות. אני רוצה לשאול את ראש הממשלה, את כל הפוליטיקאים: תסתכלו על מה שקרה פה האם זה הדבר שאתם רוצים לנצח?..."

התרגשות מהתעוררות הסולידריות החברתית בחברה הישראלית בשיאה של המחאה החברתית עולה מדבריה של דפני ליף וכן מקולות רבים בציבור ובכלי התקשורת. חיזוק תחושות האחוה והלכידות בין אזרחי ישראל אמנם לא היה יעד ראשוני ועיקרי של המחאה, אך ברבות הזמן נהפך לתוצאה בלתי מכוונת שלה. סוגיית הסולידריות החברתית הייתה מרכזית כל כך בהוויית המחאה עד שרבים, ובכלל זה המוחים עצמם, הצהירו שהמחאה החברתית הצליחה עוד לפני שרשמה הישג אחד רשמי או שינוי של ממש בהסדרים הפוליטיים והכלכליים בחברה הישראלית. רבות כבר נכתב על התמורה שחוללה המחאה החברתית במוחים עצמם - הפיכתם למעורבים, לסולידריים, לביקורתיים ולערבים זה לזה - תמורה שברבות הזמן כונסה לתוך מטבע הלשון "הישראלים החדשים", שטבע יושב ראש התאחדות הסטודנטים, איציק שמולי, בעצרת המחאה הגדולה בכיכר המדינה.

במאמר זה נבקש לבחון האומנם חיזקה מחאת קיץ 2011 את תחושת הסולידריות בחברה

הישראלית? שאלה זו נעשית מעניינת במיוחד כשמתבוננים על נתוני מדד הדמוקרטיה (מרס וספטמבר 2011) וסקרי מדד השלום (יולי, אוגוסט וספטמבר 2011),¹ שמהם עולה, בניגוד לציפיות ולאווירה הציבורית הכללית, שבקרב הציבור היהודי תחושת הסולידריות לא השתנתה כלל במהלכה של המחאה ואף בשיאה. תחושת הסולידריות הייתה בינונית לפני המחאה ונותרה כך במהלכה.

¹ את מדד הדמוקרטיה עורך מרכז גוטמן במכון הישראלי לדמוקרטיה משנת 2003. השנה, 2011, נאספו נתוני המדד בחודש מרס, ובסקר חוזר על אחדות מהשאלות גם בספטמבר. את מדד השלום, שמדידותיו החודשיות החלו בשנת 1994, עורכים בשנים האחרונות מכון אונוס ליישוב סכסוכים באוניברסיטת תל אביב ומרכז גוטמן במכון הישראלי לדמוקרטיה.

יתרה מזאת, אין להתעלם מהיותה של המחאה "מחאת צעירים": הצעירים היו מוביליה וראשיה, עיקר הדרישות שהועלו בה היו קשורות בחיי צעירים בחברה הישראלית וליווה אותה החשש מ"בריחת מוחות" של צעירים ודאגת דור ההורים לדור הצעיר. ממצאי המדד חושפים באופן מפתיע שאף שמחאת הקיץ העמידה בראש סדר היום את הצעירים על ציפיותיהם ותקוותיהם ואת רמת החיים והקשיים בחברה הישראלית, בהערכת תחושת הסולידריות נמצאה ירידה מובהקת.

טבלה 1: הערכת תחושת הסולידריות של החברה היהודית בקרב כלל האוכלוסייה היהודית ואוכלוסיית הצעירים לפני המחאה (מרס) ובמהלכה (ספטמבר).²

צעירים בני 18-34		כלל האוכלוסייה היהודית		
מרס 2011	ספטמבר 2011	מרס 2011	ספטמבר 2011	
5.6	6.1	5.7	5.8	ציון ממוצע בין 1 ל-10, 1=אין סולידריות, 10=סולידריות רבה מאוד

*מקור: סקר מדד הדמוקרטיה 2011.

כיצד ניתן אפוא לגשר על הפער בין האווירה הציבורית והתחושה של התחזקות הסולידריות ששררה בשיאה של המחאה החברתית ובין היעדר השינוי בתחושת הסולידריות של כלל אזרחי ישראל, כמו שמלמדים נתוני המדד? כיצד ניתן להסביר את הירידה המפתיעה בתחושת הסולידריות בקרב צעירים?

נפתח בניסיון להסביר את אוירת הסולידריות החברתית ששררה בשיאה של המחאה החברתית.

מירוחם ועד תל אביב: "העם דרש להיות עם"

את אוירת הסולידריות החברתית ששררה בקיץ 2011 ננסה להסביר מתוך שלושה היבטים: מידת התמיכה במחאה החברתית; שינוי סדרי העדיפויות בעקבות המחאה; אוירת קהילתיות במחאה.

תמיכה במחאה החברתית: כולם מדברים על צדק

נשוב לרגע לנאומה של דפני ליף בכיכר המדינה בעצרת ההמונים שהתקיימה בספטמבר:

"... יש לנו דרישות מהממשלה ומהעומד בראשה כי הדברים חייבים להשתנות. אם את תושבת ירוחם – הדברים חייבים להשתנות. אם אתה ילד שלהורים שלו אין כסף בשביל הטיול השנתי – הדברים חייבים להשתנות. אם את גמלאית או ניצולת שואה – הדברים מוכרחים להשתנות. אם אתה ממפוני גוש קטיף – הדברים חייבים להשתנות. אם את בדואית – הם חייבים להשתנות. ארבעים אחוזים מאיתנו מוגדרים 'שבירים פיננסית'. זה אומר שארבעים אחוזים מאתנו לא יכולים לעמוד בהוצאה בלתי צפויה...."

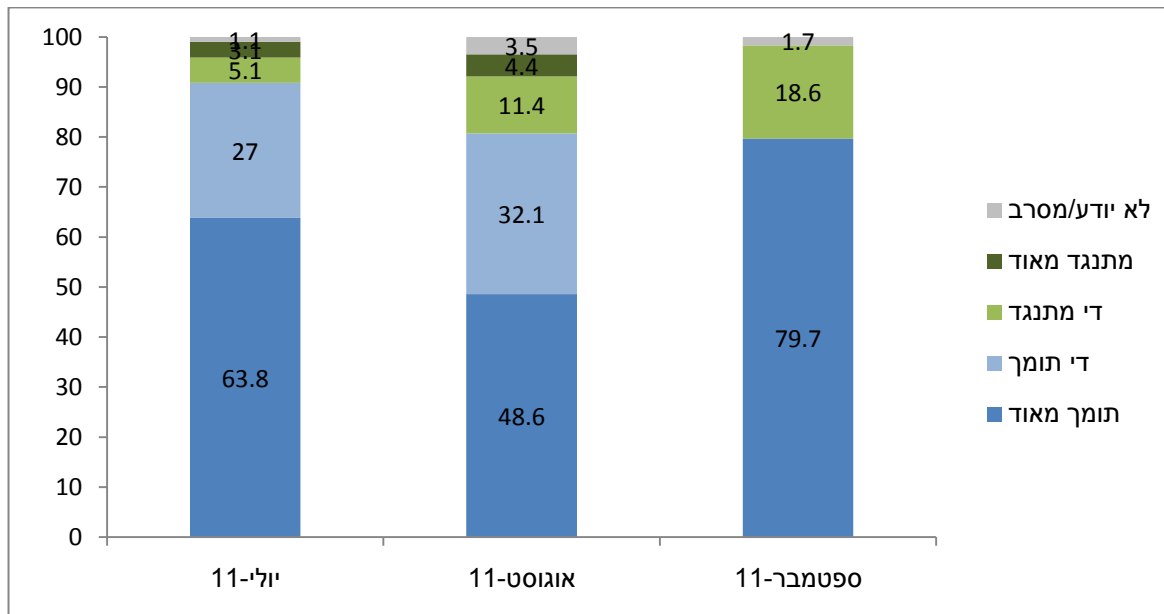
² נוסח השאלה: "איזה ציון היית נותן לרמת הסולידריות (תחושת ה'ביחד') של החברה הישראלית היהודית בישראל? תן את תשובתך בסולם שבו 1 הוא 'אין בכלל סולידריות' ו-10 הוא 'יש סולידריות רבה מאוד'?"

התביעות שליף מתייחסת אליהן אינן מתמקדות רק באוכלוסיית הסטודנטים, הצעירים, או במעמד הביניים, אלא חותרות לקידום שוויון וצדק חברתי לכול: תושבי הפריפריה, קשישים וניצולי שואה, מפוני גוש קטיף, בדואים וכל אותם אזרחים "שבירים פיננסית". אך קידום צדק חברתי לכול לא היה יעד ראשוני של המחאה בראשיתה (שבולי כונתה "מחאת הדיור" ובסוגיה זו התמקדה).

ראשיתו של גל המחאה אמנם התמקד **בתביעה חומרית צרה ומצומצמת** של דפני ליף (ואף קודמיה ממחאת הדלק והקוטג') להורדת מחירי השכירות או מחירי מוצרי יסוד בחברה הישראלית, אבל בחלוף הזמן עלתה המחאה על פסים של **תביעות חומריות מרובות** בשל הצטרפותן של קבוצות לחץ בעלות תביעות נוספות באשר ליוקר המחיה בישראל, מצבן של מערכת החינוך ומערכת הבריאות, העלויות העקיפות הגבוהות הכרוכות בגידול ילדים, היעדר פתרונות לדיור בר השגה לכלל תושבי ישראל ועוד. התביעה הרחבה והכוללנית - שנהפכה לסימת המחאה "העם דורש צדק חברתי!" - מעידה יותר מכול שהמחאה לא נותרה ממוקדת בהיבטים חומריים גרדא (מצומצמים או מרובים), אלא עברה **למישור מופשט ערכי**, שבו תבעו המוחים שינויי עומק בחברה הישראלית בדמות תיקון היחסים בין האזרח למוסדות השלטון וריסון השיטה הכלכלית של שוק חופשי.

תביעות רחבות אלו לצדק ולשוויון זכו להזדהות רחבה בכלל ציבור האזרחים, וזו באה לידי ביטוי במשתתפים הרבים בהפגנות מוצאי השבת, יותר מכל המחאות הקודמות בחברה הישראלית. בטענה בדבר תחושת ההזדהות הרחבה עם יעדי המחאה תומכים גם נתוני הסקרים,³ שלפיהם בשיאה בחודש יולי הייתה התמיכה בה כמעט גורפת - מעל 90% מהציבור היהודי. כ-80% סברו גם לאחר פרסום דו"ח טרכטנברג שיש להמשיך ולמחות.

תרשים 1: מידת התמיכה במחאה החברתית⁴ (מדגם יהודים, באחוזים)

³ הנתונים על התמיכה במחאה החברתית הם מתוך שלושה סקרים של מדד השלום שנערכו ביולי, באוגוסט ובספטמבר 2011. תמיכה גבוהה במחאה נמצאה גם בסקרים אחרים שפורסמו באמצעי התקשורת.

⁴ יולי 2011 - תמיכה במחאת הדיור או התנגדות לה, אוגוסט - תמיכה במחאת האוהלים או התנגדות לה, ספטמבר - יש הצדקה להמשך המחאה כיום (לאחר פרסום דו"ח טרכטנברג) או אין הצדקה להמשך המחאה.

מקור: סקרי מדד השלום, יולי, אוגוסט, ספטמבר 2011

החזית הביטחונית מול החזית החברתית - "שקט יורים"?

החברה הישראלית מאופיינת בחיים בקונפליקט ובסכסוך צבאי ממושך, ואלה משמשים עיקרון מארגן הנוכח בכל תחומי החיים ומשפיע ישירות על המבנה של מוסדות המדינה והחברה ועל תפקודיהם ומעצב את סדר העדיפויות בחברה הישראלית כך שלסדר היום המדיני-ביטחוני ניתנת קדימות. מעניין לגלות אפוא שהמחאה החברתית השפיעה גם על נושא זה, שלעתים נחשב כמעט טאבו: הנתונים מצביעים על עלייה בדרישה לצמצום הפערים החברתיים לצד ירידה בחשיבות שהציבור הרחב מייחס לחיזוק הכושר הצבאי של ישראל.⁵ בקרב צעירים – כך מורים הנתונים – עמדו נושאי פנים וחברה בראש סדר היום גם לפני המחאה, אך התביעה לטפל בהם התחזקה במידה ניכרת במהלכה.

ימי הטרור בדרום הארץ תוך כדי המחאה החברתית העמידו את כושר עמידותה של תמורה זו במבחן, אבל בחירתה של הנהגת המוחים להמשיך בגילויי המחאה, והתמיכה הציבורית הרחבה בבחירה זו היו קריאת תיגר ברורה על סדר העדיפויות המקובל בחברה הישראלית. כך [התייחסה](#) לסוגיה זו סתיו שפיר, ממובילות מחאת האוהלים: "החרפה של מצב ביטחוני מיד מלאימה מאבקים חברתיים. זה שהממשלה יוצאת בקריאות להפסיק את המחאה לטובת הטרור זה ניסיון להשתמש בכאב שלנו כאזרחים שכואבים על חבריהם ומשפחותיהם כדי לגרום לנו להיכנע בחזית החברתית".⁶ איציק שמולי, ממובילי המחאה, [אמר](#) כי "ביום שאחרי הטילים תושבי הדרום יזדקקו לשירותי רווחה ובריאות שלא יינתנו להם. בטווח הקצר אנחנו חווים איום ביטחוני ויש פחד, הנמכת קומה והסתתרות. בטווח הארוך החברה שלנו מתפוררת ונמצאת במצוקה גדולה שהיא מעבר למצב הביטחוני", וראש מועצת ירוחם מיכאל ביטון [טען](#) ש"כל מי שחשב שאירוע ביטחוני יסיט את תשומת לב הציבור טועה... יש לתת פתרון לשניהם, האחד לא מבטל את השני".⁷

הדברים מבטאים תפיסה חדשה במרחב האזרחי והפוליטי הישראלי, תפיסה שלא באה לידי ביטוי בשיח בלבד, אלא גם בנוכחות, גם אם הסמלית, במרחב הציבורי - במצעד הפיידים שנערך בימים שלאחר מכן. גם אם נוכחות זו הייתה מצומצמת יחסית בהיקפה (כ-8,000 איש צעדו והניפו בשתיקה שלטים למען צדק חברתי), נדמה היה שלראשונה זה זמן רב העזו מפגינים לעבור על הדיבר הישראלי המוכר: שקט יורים.

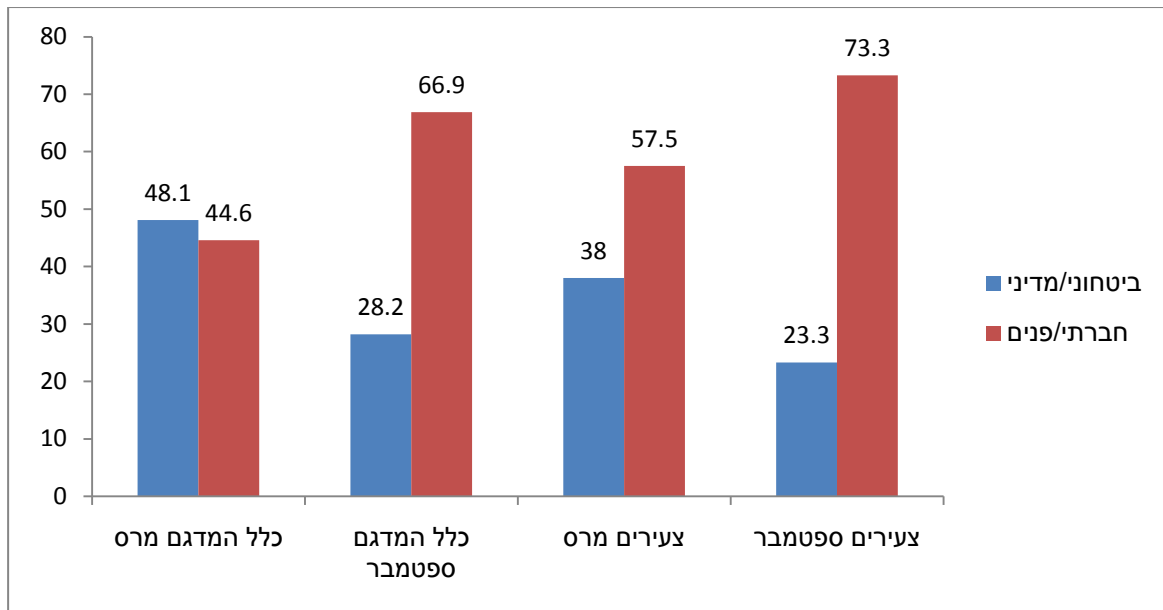
תרשים 2 מסכם את ההעדפות בנושאי פנים ונושאים חברתיים בהשוואה לנושאים ביטחוניים-מדיניים לפני המחאה ובמהלכה. הנתונים מלמדים על הצלחת המחאה בשינוי סדר היום, לפחות בזמן המדידה.

⁵ הנתונים מורים גם על עלייה מסוימת בדרישה לשילוב חרדים בשוק העבודה.

⁶ הילה רז, "ביום שאחרי הטילים תושבי הדרום יזדקקו לשירותי רווחה שלא יינתנו להם", [אתר דה מרקר](#), 21 באוגוסט, 2011.

⁷ תני גולדשטיין, "דפני ליף: טרכטנברג, התפטר. הוועדה היא טלאי", [Ynet](#), 24 באוגוסט, 2011.

**תרשים 2: יעדים חברתיים/נושאי פנים מול יעדים ביטחוניים/מדיניים⁸ לפני המחאה ובמהלכה
(מדגם יהודים, באחוזים)**

*מקור: סקרי מדד הדמוקרטיה 2011. המשלים כל עמודה ל-100% - "אחר ולא יודע/מסרב להשיב".

קהילות של מחאה - "מדינה בתוך מדינה"

היבט נוסף שאין להתעלם ממנו, גם אם בעיקרו הוא מבוסס על התרשמות, הוא התרבות הקהילתית שנוצרה סביב מאהלי המחאה ובתוכם, באופן שתרם לאווירת הסולידריות וחיזק אותה: "מה שיצרנו בשבועיים וחצי האחרונים זו מדינה בתוך מדינה. במאהלים יש לנו חברה שמדברת, שדואגת לחינוך, לשיח, לדין, לתרבות ולתמיכה. הדבר הזה יכול להיות בחברה הישראלית בכללותה", [טענה](#) שפיר.⁹ שיטוט במאהל רוטשילד אכן נתן תחושה של מעין קהילה שיתופית, "שבט עירוני" עם שפה וקודים התנהגותיים משלו. ערך הקהילתיות קיבל משמעות שחרגה מגבולות המחאה, שכן נדמה היה שיותר משקשה למוחים לוותר על המחאה, קשה להם לוותר על הגילוי המחודש של ה"ביחד", הערבות ההדדית וה"שבטיות" הישראלית המתחדשת. היווצרות הייתה מעין "תוצאה בלתי מכוונת" של מה שהתחיל כפעולת מחאה גרידא.

ברגעי השיא של המחאה נדמה היה שהיטשטשו הפערים וההיררכיות בין בני האדם עד שהיה מי שציין שהמחאה החברתית אף הולידה פיוס בין קבוצות וקטבים בחברה הישראלית. וכך [אמר](#) עו"ד יובל אלבשן, סמנכ"ל עמותת ידיד:

⁸ ביעדים חברתיים/ נושאי פנים נשאלו הנסקרים על צמצום הפערים החברתיים-כלכליים; סיוע בדיוור לצעירים; שילוב חרדים בשוק העבודה; וחיזוק הקשר בין האזרחים לנבחרי הציבור. ביעדים ביטחוניים/ מדיניים נשאלו הנסקרים על השגת שלום עם הפלסטינים; חיזוק הכושר הצבאי של ישראל; שיפור המעמד הבינלאומי של ישראל (סוגיית היחסים בין האזרחים היהודים והערבים לא הוכנסה משום שלהערכתנו יש הרואים בה עניין פנימי-חברתי, ויש הרואים בה עניין ביטחוני).

⁹ אילן ליאור, "סתיו שפיר, מי בעצם שמכם לדרוש משהו מהממשלה?", [אתר הארץ](#), 2 באוגוסט, 2011.

"תהליך הפיוס בין הקבוצות השונות יצא לדרך, והמחאה, שהחלה את דרכה כמחאה מגזרית של מעמד ביניים-גבוה עם תודעה של מיעוט דפוק, הפכה באמת ובתמים למחאה חברתית אוניברסלית. קשה היה שלא להתרגש למשמע התשואות להן זכה צ'רלי ביטון, ממנהיגי הפנתרים השחורים, כשעלה על הבמה במוצאי השבת שעברה. מאות אלפי אנשים, מרביתם בני האליטה הישראלית של פעם, לא הפסיקו למחוא כפיים למי שלפני 40 שנים נתפס כמעט כסיטרא אחרא, כאיום על סדר החיים הנכון שלהם... בהרבה הישגים יכולים להתהדר המוחים, אבל נדמה לי שבאר החלב הזו, חלב של פיוס, שנבראה במחאה הזו היא אולי ההישג החשוב מכולם".¹⁰

וכך פירש את אירוע המחאה האנתרופולוג והמשורר פרופ' זלי גורביץ' [בכתבה בעיתון דה מרקר](#): "באנתרופולוגיה יש הבחנה בין פונקציה גלויה של אירוע לפונקציה הסמויה שלו. הייתה במחאה פונקציה גלויה של שינוי סדר העדיפויות וצדק חלוקתי, אבל גם פונקציה סמויה: **העם דרש עם. העם דרש להיות עם**, אבל לא במובן הימני והלאומני, אלא כל האנשים שחיים פה. זה העם...".¹¹

אופייה ה"תרבותי" של המחאה, אירועי התרבות במאהל, השיח הדמוקרטי הלא-אלים והספונטני אפשרו לכל אדם להזדהות עמה ולהביא בה לידי ביטוי את כישוריו ואת יכולותיו הייחודיות. הקהילה כמו קיבלה חיים משל עצמה: שפת המחאה שיובאה מהמחאות בספרד, רבי-השיח והשיטות הייחודיות לניהול ישיבות – כל אלה יצרו תחושות של כוח, אחדות ושיתוף. הידע והשיח החברתי יצאו מגבולות מגדל השן האקדמי לרחובות, לשדרות, למאהלים בכל רחבי הארץ. שיטוט במאהל רוטשילד בשעות הערב חשף פינות דיון מאולתרות, שולחנות עגולים, אספות והרצאות במגוון תחומים (החל במידע כלכלי קונקרטי על חיסכון פנסיוני וכלה בדיונים פילוסופיים בנושאים של רווחה, חינוך, ערבות הדדית, שירה ותרבות) וחינם לכל החפץ להאזין ולהשתתף. ואכן קהל השומעים היה מגוון: החל בנוער ובהורים צעירים, דרך דתיים וחסידים ברסלב, וכלה במבוגרים, בקשישים ובאנשי אקדמיה שהגיעו לדבר ולהאזין. בתוך המאהלים החלה להתפתח תרבות דיון מעין דליברטיבית. תרבות דיון זו הלכה והשתכללה באירועים נוספים כגון "קונגרס החינוך" (התכנסות של מאות אנשים כדי לדון באופייה הרצוי של מערכת החינוך הציבורי בישראל) ו"ממאהל למעגל" (דיון סימולטני עם יותר מ-10,000 משתתפים באלף שולחנות עגולים בכל רחבי הארץ שעסק בשאלה: מה זה צדק חברתי בישראל ואיך נגרום לו להתממש?). משה מנקין, אחד מדיירי המאהל ברוטשילד שהיה פעיל בקבוצת "רשת אקטיביסטים" בפייסבוק, [סיפר](#) שם על מגמה שהחלה בדיונים בקבוצה, שבה ביקשו להתכנס לקו חשיבה משותף שיחבר בין המאבקים:

"אם אני ימני נניח ואני מציע פתרון, מישהו יכול לבטל אותי בגלל השיוך הפוליטי שלי כלומר לשלול את הדעה בגלל האדם שאני... בחודשיים האחרונים נוצר מקום שבו אתה יכול לדון בכל רעיון או

¹⁰ יובל אלבשן, "נדמה שהפגנה אתמול, שבלבה עמד הפיוס בין הקבוצות השונות בישראל, היא אולי ההישג החשוב ביותר של המחאה", [אתר עמותת ידיד](#), ללא תאריך.

¹¹ אפרת נחשתאי, "שתי מדינות לשני עמים: למה כולם שונאים את התל אביבים?", [אתר דה מרקר](#), 12 בנובמבר, 2011.

הצעה, בלי לשפוט או לבטל את הרעיון בגלל הדעות של האדם שמציע אותו. זה ניסיון ליצור תרבות דיון שבה מתייחסים 'נטו' להצעה, וזה דבר די חדש".¹²

העיקרון שמנקין מתייחס אליו הוא אחד מעקרונות הבסיס לקיומו של תהליך דליברטיבי - שוויון בגישה למידע והמידה שבה טיעונים שמציעים כלל המשתתפים נשקלים ביחס לערכם ולמהותם בלי קשר למאפייני האדם שהציע אותם ומתוך מתן לגיטימציה למגוון עמדות.¹³ מטרתם של עקרונות אלה לתמוך בתהליך חופשי ופתוח שהמשתתפים בו הם בעלי זכויות שוות. ההנחה היא שהעלאת דעות ושמיעת פירושים ומגוון עמדות למחלוקות ציבוריות יחכימו ויעשירו את הצדדים המעורבים, ותהליכי המשא ומתן והווייתורים ההדדיים הכרוכים בהם יניבו בהכרח החלטות נבונות ומתחשבות.

עד כה הוצגו שלושה היבטים המתחברים יחדיו לתמונה כוללת המספקת הסבר לאווירה הציבורית הכללית של התחזקות תחושת הסולידריות החברתית בזמן מחאת קיץ 2011: התמיכה הגורפת במחאה החברתית; השינוי בסדרי העדיפויות בחברה הישראלית (עלייה בחשיבות הצרכים החברתיים) ואוירת הקהילתיות בהפגנות ובמאהלי המחאה.

כיצד אפשר אפוא להסביר את חוסר השינוי בתחושת הסולידריות כפי שהשתקפה בממצאי מדד הדמוקרטיה?

נוכחות היעדר במחאת קיץ 2011

כדי להסביר את חוסר השינוי נתייחס לשלושה היבטים עיקריים: (א) תחושת ההשפעה של האזרח על מדיניות הממשלה; (ב) מאפייניהם של מובילי המחאה; (ג) פרופיל התומכים בה.

א. תחושת ההשפעה של האזרח על מדיניות הממשלה

לנוכח האווירה הציבורית שתוארה והדיאלוג שניהלו המוחים ישירות או בעקיפין דרך אמצעי התקשורת עם מקבלי החלטות הבכירים ביותר במדינה, ניתן היה לצפות שתחושת ההשפעה של האזרח על מדיניות הממשלה תשתנה לטובה. כך התייחס לעניין זה איציק שמולי כשדיבר על "הישראלים החדשים" בעצרת המחאה בכיכר המדינה:

"אדוני ראש הממשלה. אני יודע שאתה צופה בנו עכשיו. אני מציע לך להסתכל טוב טוב: מה שאתה רואה עכשיו, הציבור העצום שנמצא כאן ובכל רחבי ישראל – הוא ציבור שאתה בכלל לא מכיר. זה לא הציבור שהיה מוכן לקבל כל מה שהממשלות החליטו בשבילו כי 'ככה זה'. תכיר אדוני ראש הממשלה - אנחנו הישראלים החדשים".

שמולי ביטא בנאומו אמונה יתרה בכוחו של האזרח להשפיע על מדיניות הממשלה. ואולם מנתוני מדד הדמוקרטיה עולה שגם לאחר המחאה רק שיעור קטן של האזרחים מאמינים בכוחם להשפיע על מדיניות הממשלה: אם לפני המחאה כ-70% מכלל הציבור וכ-68% מהצעירים חשו שאין בכוחם

¹² משה קוטנר, "מחאת הדיור, הרשת שמחברת את האוהלים", אתר דה מרקר, 28 ביולי, 2011.

¹³

¹³ Fishkin J. (2009). *When the People Speak: Deliberative Democracy and Public Consultation*. Oxford: OUP.

להשפיע על הממשלה, במהלך המחאה לא חל שינוי ניכר (בספטמבר 2011 63% מכלל הציבור וכ-61% מהצעירים חשו שהם אינם יכולים להשפיע).

נתון זה חשוב במיוחד גם לנוכח חוסר השינוי בתחושת הסולידריות שמדדנו בקרב אזרחי ישראל לפני המחאה ובמהלכה, כאמור למעלה. התשובה לפער בין המדומה לנמדד טמונה להערכתנו במאפיינים החברתיים-דמוגרפיים והחברתיים-כלכליים של הנהגת המחאה ושל פלח האוכלוסייה המוחה - אלה, כמו שנראה, לא כללו את כל הקבוצות, המגזרים והסקטורים בחברה הישראלית. במילים אחרות, תביעות המחאה היו בעבור כלל אזרחי החברה הישראלית, אבל הדורשים עצמם לא ייצגו במאפייניהם את כלל החברה, מה שהקשה על רבים לחוש סולידריות עמהם.

ב. מאפיינים של מובילי המחאה

בדיון על מאפייניה המובחנים של הקבוצה המוחה יש מקום לתת את הדעת למאפיינים של ההנהגה ומובילי המחאה. מדובר בקבוצת צעירים, תל אביבים, סטודנטים, חילונים, אשכנזים, קשובים לרוח הזמן ולקולות הגלובליים ובעלי מודעות חברתית יחד עם יכולת טכנולוגית גבוהה. זרועות האינטרנט של המחאה החברתית היו רבות ומגוונות ויצרו את ה"ארכיטקטורה" שלה, ושימוש זה אפשר מחאה המבוססת על "קישוריות", "גמישות", "סדר ספונטני", "ביזוריות", "שיתופיות" ו"שיטוח הייררכיות".¹⁴ חשיבותו של האינטרנט קיבלה משנה תוקף גם בנתוני סקר מדד הדמוקרטיה 2011, שבו הצביעו הצעירים על האינטרנט כמקור מידע פוליטי לפחות שווה ערך לטלוויזיה ולעיתונות הכתובה.¹⁵

מובילי המחאה ו"מדינת תל אביב"? הנהגת המחאה, יוזמיה ורוחה התכנסו בשדרות רוטשילד – סמל בעיני רבים לנהנתנות, לעושר הכלכלי ול"בועתיות" התל אביבית. עובדה זו לא נסתרה כפי הנראה מעיני האזרחים, שכן גם במהלך המחאה רבים מהם עדיין חשו, גם אם במידה פחותה, שאכן קיימת "מדינת תל אביב", המנותקת מבעיות המדינה ומשתמטת ממילוי החובות האזרחיות. מנתוני מדד הדמוקרטיה עולה שבמהלך המחאה החברתית כ-40% מכלל המדגם וכ-47% מכלל הצעירים חשו שהדימוי של תל אביב כסמל של עושר כלכלי וניתוק קרוב למציאות.

בהכירם בחשיבות של הישארות המחאה על סדר היום התקשורתי (רבים ממובילי המחאה באו מעולמות תוכן הקשורים בתקשורת), עשו מוביליה שימוש מודע בפרקטיקות של "נגישות לתקשורת על ידי שיבוש".¹⁶ הם ייצרו אירועים ששיבשו את השגרה היומיומית, נטעו אוהלים במקומות ציבוריים ו"קילקלו" את המראה המסודר של העיר. בשלבים המאוחרים יותר הם גם הפגינו עם לפידים, חסמו כבישים, התפרצו לשיבות העירייה והשתלטו על בתים נטושים בעיר. מהלכים אלה של "הפרת הסדר הטוב" אינם בגדר התנהגות "טיפוסית" של מוחים בישראל, והשלטונות אפשרו וקיבלו אותם במידה חריגה של סובלנות לא מעט הודות למאפייניהם של מנהיגי המחאה וראשיה (מעמדם, יכולתם המילולית, נגישותם לתקשורת ויכולת הארגון שהפגינו). עם זה, מהלכים אלה גם תרמו לניכור

¹⁴ ירון כהן-צמח ואליחי וידל, "הארכיטקטורה של המחאה", אתר דה מרקר, 11 באוגוסט, 2011.

¹⁵ במרס 2011 29.9% מהצעירים היהודים דיווחו שקיבלו את רוב המידע הפוליטי מהאינטרנט, 27.7% מהטלוויזיה ו-24.1% מהרדיו (המשלים ל-100% - מקורות אחרים כמו משפחה וחברים/ לימודים וסירוב לענות על השאלה). מקור: מדד הדמוקרטיה 2011.

¹⁶ דוד ילון, "מהגבינה לבית, לרחוב", אתר העין השביעית, 26 ביולי, 2011.

ולהתרחקות של חלקים בציבור הישראלי ממה שנתפס כ"פלאג רדיקלי" בקרב המוחים. חלקים אלה בציבור לא ראו בעין יפה את הפרות הסדר, וראו בהן אות לקיצוניות פוליטית ואפילו לחתרנות תחת אושיות הסדר הציבורי.

גם ניסיונות הדה-לגיטימציה והשימוש כמעט בכל ה"שיטות הקלסיות" לפירוק מחאות חברתיות מצד השלטונות תרמו לתחושה זו בקרב ציבורים בחברה הישראלית (החל בניסיונות לתייג את מוביליה כ"אנרכיסטים", "אוכלי סושי ומעשני נרגילות", "צפונבונים" ועוד, דרך פוליטיזציה של המחאה, וכלה בניסיונות להפרד ומשול" ולאינדיבידואליזציה של המחאה באמצעות מתן הטבות ייחודיות ופתרונות אישיים לקבוצות מסוימות בחברה הישראלית ובראש ובראשונה לסטודנטים). מובילי המחאה אמנם זיהו ניסיונות אלה והתייחסו אליהם בביקורת באמצעי התקשורת, אבל סביר שהם חלחלו לחלקים בציבור ותרמו להגברת תחושת הניכור כלפי מובילי המחאה, שנתפסו כקבוצה חצופה וביקורתית יתר על המידה כלפי השלטון.

חרף יכולותיה הבלתי מבוטלות של ההנהגה לייצר אווירה ציבורית תוססת ולגייס ציבור רחב למדי מגוון פעילויות ואירועים, בחינה מעמיקה של פרופיל המוחים והתומכים מעלה שהמחאה החברתית לא הייתה חובקת כול כפי שנדמה היה, בעיקר בשיאה.

ניתוח הפרופיל המאפיין את תומכי המחאה ומתנגדיה בסקרי מדד השלום עשוי לרמז על כיוון ההסבר.

ג. הפרופיל של תומכי המחאה

מפילוח של שאלת התמיכה במחאה בסקרי מדד השלום לפי משתנים שונים עולה כי זו הייתה מחאתה של קבוצה חברתית מסוימת. ביולי, בראשיתה של מחאת הדיור, בכלל המדגם היהודי הייתה הזדהות רחבה עם תביעות המחאה (63.8% תמכו בה **מאוד**), אבל תמיכה חזקה יותר מהממוצע הכללי נמצאת בקרב בעלי השכלה תיכונית מלאה (76.4%) ואקדמאית חלקית (71.9%), בקרב מחזיקי עמדות שמאל מדיני (73.1%) ובקרב בעלי רמת הכנסה בינונית (68.7%). מנגד, בקרב הדתיים נמצא אחוז גבוה של מתנגדים למחאה (18.2%) בהשוואה לשיעור המתנגדים בכלל האוכלוסייה (8.2%). עולי שנות התשעים ואילך ממדינות ברית המועצות לשעבר תמכו במחאת הדיור, אך בהתלהבות פחותה משאר האוכלוסייה (רק 40.6% תמכו בה מאוד).

בחודש אוגוסט נמצאה תמיכה נלהבת מאוד במחאת האוהלים בקרב 48.6% מכלל המדגם היהודי, אבל בקרב בעלי עמדות של שמאל מדיני היא העפילה ל-75.4%. בקרב חילונים עמדה התמיכה הרבה מאוד על 56.1%, ובקרב בעלי הכנסה גבוהה על 55.1%. עולי שנות התשעים ואילך ממדינות ברית המועצות לשעבר תמכו במחאה פחות משאר האוכלוסייה - רק 20% מהם תמכו בה מאוד.

מאפיינים דומים נשמרו כשנבדקה ההצדקה להמשך המחאה לאחר פרסום דו"ח טרכטנברג בחודש ספטמבר: בהשוואה ל-79.7% מכלל היהודים, מי שהצדיקו את המשך המחאה היו בעיקר בעלי עמדות של שמאל מדיני (94.1%), ברמת הכנסה גבוהה בהרבה מהממוצע (91.7%) בגילאי 35-54 (86.6%) וחילונים (83.5%). מנגד 18.6% מכלל המדגם לא הצדיקו את המשכה של המחאה. בקרב חרדים ודתיים נמצא שיעור גבוה יותר של מי שאינם מצדיקים את המשכה (29.5% בכל קבוצה), וגם

בקרב ימנים מבחינה מדינית (25.2%). בקרב עולי שנות התשעים ואילך ממדינות ברית המועצות לשעבר (24.4%) ובקרב צעירים (23.6%) נמצא שיעור גבוה של מי שלא הצדיקו המשך מחאה.

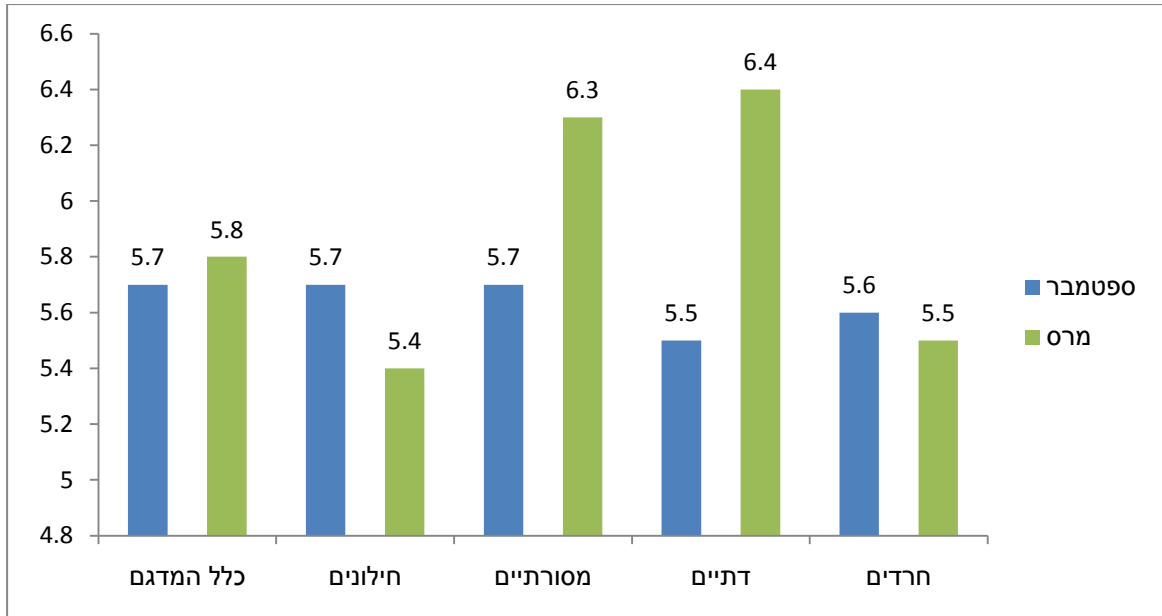
האם מידת התמיכה במחאה בקבוצות השונות מסבירה את ההבדלים בתחושת הסולידריות של המגזרים והקבוצות לפני המחאה ובמהלכה, וכיצד ניתן להסביר בהקשר זה את הירידה המובהקת שנמצאה בקרב צעירים בהערכת תחושת הסולידריות במהלך המחאה?

הנתונים הקבוצתיים שהוצגו עשויים לרמז על השפעה שונה של המחאה על תחושת הסולידריות של קבוצות שונות בחברה היהודית. השוואת הנתונים של סקרי מדד הדמוקרטיה בשני המועדים מלמדת שקיים קשר בין זיקה לדת ובין הבדלים בתחושת הסולידריות בקרב כל אחת מהקבוצות (חילונים, מסורתיים, דתיים וחרדים): הירידה החדה ביותר בציון הסולידריות נרשמה בקרב הדתיים (מ-6.4 ל-5.5). גם בקרב המסורתיים נרשמה ירידה חדה (מ-6.3 ל-5.7), לעומת זה, בקרב החילונים נמצאה במהלך המחאה מגמה של עלייה קלה בסולידריות (מ-5.4 ל-5.7) ובקרב החרדים לא נמצא שינוי.¹⁷ הנתונים גם מלמדים שגיל כשהוא לעצמו אינו מסביר את עוצמת ההזדהות עם המחאה ואת תחושת הסולידריות שהיא עשויה לעורר. את ההזדהות מסבירים יותר ההשכלה, הזיקה הדתית וגם זיקה פוליטית. מאחר שבישראל של היום גיל צעיר ודתיות מצויים במתאם עם נטיות פוליטיות ימניות,¹⁸ הירידה בתחושת הסולידריות שנמצאה בקרב הצעירים מוסברת אולי בנטיות אלו. במילים אחרות, הנתון בדבר חוסר השינוי לכאורה בתחושת הסולידריות הוא למעשה שקלול התחושות הנבדלות של מגזרים שבהם תחושת הסולידריות ירדה עם אלו שבהם היא עלתה או לא השתנתה.

תרשים 3: ממוצעי הערכת סולידריות בחברה היהודית בישראל לפי זיקה לדת (מדגם יהודים, בין 1=אין כלל ל-10=במידה רבה מאוד)

¹⁷ יש לציין שתחושת הסולידריות בקרב עולי שנות התשעים ואילך ממדינות ברית המועצות לשעבר נמוכה בהשוואה לכלל האוכלוסייה היהודית: 5.1 הן בחודש מרס והן בחודש ספטמבר

¹⁸ כך למשל בסקר מדד השלום אוגוסט 2011 65.1% מהצעירים, 67.9% מהחרדים, 81.8% מהדתיים ו-58.2% מהמסורתיים הגדירו עצמם ימניים מבחינה מדינית, בהשוואה ל-50.8% בכלל אוכלוסייה היהודית.

*מקור: סקרי מדד הדמוקרטיה 2011.

האומנם תחושת "ביחד" מדומה? - כמה מילות סיכום

אפשר לסכם ולומר שההזדהות עם הדרישות הרחבות לצדק מסבירה את אוירת הסולידריות. ואולם בסופו של דבר העובדה שמדובר היה בעיקר במחאה של צעירים, חילונים בעלי הכנסה גבוהה מהמוצע ובעלי עמדות של שמאל מדיני, מסבירה מדוע בפועל לא השתנתה תחושת הסולידריות בקרב כלל הציבור היהודי.

המאפיינים של מנהיגי המוחים מסבירים למשל את הטענות שהטיחו דרי מאהל ג'סי כהן בדפני ליף כשביקרה במאהל, על שהיא אינה מייצגת אותם ואת צורכיהם שכן הגיעה מכפר שמריהו. הם גם התקשו לקבל את ההחלטה על פירוק המאהלים שכן בשבילם האוהל אינו סמל או "שלב במחאה" כמו שהתייחסו אליו מובילי המחאה, אלא בית של ממש.¹⁹ רוח הקהילתיות שתוארה אפוא בחלקו הראשון של המאמר הסתברה בחלוף הזמן מורכבת יותר לנוכח תחושות הכעס, התסכול והבדלי האינטרסים שהחלו להעלות בקרב דרי אחדים מהמאהלים בשעת פירוקם. הייתכן אפוא שקיץ 2011 היה הפוגה זמנית בלבד מהמאבקים היומיומיים, הבדידות ותחושת התלישות שחוו רבים מהשוהים במאהלי המחאה ברחבי הארץ ומהצועדים בהפגנות?

אין מדובר בתופעה ייחודית לישראל, שכן השבריות והזמניות של התארגנויות מחאה מוכרות ויש להן עוגנים תאורטיים. זיגמונט באומן שפך אור על סוגיה זו בהתייחסו להתארגנויות מעין אלו כקהילות שבריות זמניות המגיבות למה שהוא מגדיר חוסר איזון הולך ומעמיק בין החופש האינדיבידואלי לביטחון האישי. היעדר הביטחון אמנם הופך לגורם מאחד, אך בסופו של דבר מדובר בקהילות בעלות תוחלת חיים קצרה, השואבות כוח דווקא מחוסר יציבותן, מעתידן הלא בטוח

¹⁹ שירות גלובס, "דפני ליף הגיעה למאהל בג'סי כהן – וגורשה באלימות ובקללות", אתר גלובס, 4 בספטמבר, 2011.

ומההשקעה הרגשית שקיומן השביר תובע.²⁰ היטיב לתאר זאת גם האנתרופולוג ויקטור טרנר בהתייחסו לתחושת ה"קומיוניטס" (*Communitas*) - חוויית ה"יחד" המדגישה ספונטניות, מיידיות ותחושת קיום, שבסופה, כשהסדר החברתי שב על כנו, אף מאשרת ביתר שאת את הגבולות החברתיים ואת היחסים ההיררכיים בחיים ש"מחוץ" לה.²¹

²⁰ זיגמונט באומן, **מודרניות נדילה**, ירושלים: מאגנס, 2007.

²¹ ויקטור טרנר, **התהליך הטקסי: מבנה ואנטי מבנה**, תל אביב: רסלינג, 2004 [1969].